

POBOLJŠANJE POLOŽAJA LGBTI DECE I MLADIH U OBRAZOVNOM SISTEMU REPUBLIKE SRBIJE

Beograd

Jun 2020

Izdavač:

Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava

labris@labris.org.rs

Za izdavača: Aleksandra Gavrilović

Autorke:

Kosana Beker

Miroslava Vuković

Urednice:

Aleksandra Gavrilović

Maja Šenk

Dizajn:

Minja Pavlović

Ova publikacija objavljena je uz podršku Astraea Foundation. Sadržaj publikacije je isključivo odgovornost Labrisa – organizacije za lezbejska ljudska prava i ne predstavlja nužno stavove Astraea Lesbian Foundation for Justice.

This publication was published with the support of the Astraea Foundation. The contents of this publication are the sole responsibility of Labris - Lesbian Human Rights Organization and do not necessarily represent the views of the Astraea Lesbian Foundation for Justice.

SADRŽAJ

1. UVOD	9
2. VRŠNJAČKO NASILJE I VUNERABILNOST LGBTI MLADIH	11
3. USTAV REPUBLIKE SRBIJE I ZAKONI RELEVANTNI ZA ZAŠTITU OD DISKRIMINACIJE I OBRAZOVANJE	17
3.1. Antidiskriminacioni zakoni	18
3.2. Obrazovni zakoni	22
4. STRATEŠKI DOKUMENTI	29
5. PROTOKOLI I PODZAKONSKA AKTA	33

1. UVOD

Ovaj zagovarački dokument nastao je u okviru projekta „Advancing Equal Rights for LGBTI People Amidst Closing Civic Space & Religious Conservatism“, koji se realizuje uz finansijsku pomoć Astraea Lesbian Foundation for Justice.

Vršnjačko nasilje i diskriminacija koju trpe mlade LGBTI osobe u svojoj školskoj okolini ostavlja posljedice na njihovu fizičku i emocionalnu dobrobit kao i na njihova školska postignuća. Mlade LGBTI osobe često su prisiljene da se same i bez podrške nose sa nasiljem i diskriminacijom kojim su izložene u procesu obrazovanja.

Cilj ovog dokumenta je smanjenje homo/bi/transfobije u obrazovnom sistemu Republike Srbije, te obezbeđivanje adekvatne podrške za LGBTI decu i mlade. Želimo da donosioci odluka i stručni obrazovni kadar prepoznaju LGBTI mlade kao posebno osetljivu grupu, kako kroz zakonodavstvo, tako i kroz praksu.

Smatramo da će povećanje znanja i objektivnih informacija o ovoj temi uticati na smanjenje nasilja i diskriminacije prema LGBTI osobama, što će doprineti stvaranju inkluzivnijeg obrazovanja i društva utemeljenog na poštovanju i uvažavanju ljudskih prava.

2. VRŠNJAČKO NASILJE I VUNERABILNOST LGBTI MLADIH

Fenomen vršnjačkog nasilja je kompleksna i važna tema kojom se stručnjaci različitih profila (učitelji, nastavnici, pedagozi, psiholozi, sociolozi) bave poslednje tri decenije. Pojavni oblici nasilja među vršnjacima, rasprostranjenost, dinamika, uzroci, negativni efekti na fizičko i mentalno zdravlje i razvoj dece i mladih, su najčešće teme brojnih istraživanja ovog oblika nasilja.

Kada je reč o **rasprostranjenosti vršnjačkog nasilja** u našoj sredini istraživanja pokazuju da je veliki broj učenika izložen nekom od oblika ove vrste nasilja. Tako se navodi da je u zavisnosti od škole, 48 - 80% učenika doživelo neki oblik vršnjačkog nasilja (najčešće verbalno)¹, dok opsežnija analiza stanja vezana za nasilje u školama u Srbiji periodu od 2006 - 2013. godine pokazuje da je 44% dece bilo izloženo nasilju². Druga istraživanja ukazuju na to da je u osnovnim i srednjim školama u Srbiji vršnjačkom nasilju tokom školovanja bilo izloženo oko 43% učenika³. Kada je reč o digitalnom obliku vršnjačkog nasilja (**cyberbullying** - ugrožavanje putem interneta, društvenih mreža, SMS poruka) zapaženo je da sa uzrastom raste učestalost, odnosno da je četvrtina učenika mlađih i trećina učenika starijih razreda osnovnih škola i dve trećine učenika srednjih škola bila izložena ovom obliku nasilja⁴.

1 Popadić, D. i Plut, D. (2007). Nasilje u osnovnim školama u Srbiji - oblici i učestalost. Psihologija, Vol. 40 (2)

2 Popadić, D. Plut, D. i Pavlović, Z (2014). Nasilje u školama Srbije – Analiza stanja od 2006 do 2013. godine. Beograd: Institut za psihologiju, UNICEF

3 Kodžopeljić, J., Smederevac, S., i Čolović, P. (2010). Razlike u učestalosti i oblicima nasilnog ponašanja između učenika osnovnih i srednjih škola. Primenjena psihologija, Vol. 4

4 Popadić, D. i Kuzmanović, D. (2016). Mladi u svetu interneta – korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji. Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije UNICEF

Najčešći pojavni oblici vršnjačkog nasilja su:

- verbalno (pretnje, nazivanje pogrdnim imenima, uvrede, podsmevanje, zadirkivanje, neprijatni komentari i drugo);
- fizičko (udaranje, šutiranje, čupanje za kosu, guranje, šamaranje, pljuvanje, ujedanje oštećivanje ili uništavanje odjeće ili imovine i drugo);
- relaciono nasilje koje je usmereno na isključivanje određenog pojedinca iz vršnjačke grupe (ignorisanje, ponižavanje, korišćenje pretnji, širenje glasina, tračeva i drugo) u direktnoj komunikaciji ili putem digitalnih medija.⁵

Istraživački podaci i klinička praksa potvrđuju da izloženost vršnjačkom nasilju u detinjstvu i adolescenciji **negativno utiče na fizičko i mentalno zdravlje u periodu odrastanja**. Izloženost ovoj vrsti nasilja utiče na učvršćivanje negativne slike o sebi, gubitak samopouzdanja, povišenu anksioznost, depresivnost, ali i pojavu sa stresom povezanih somatskih simptoma (glavobolje, stomachne tegobe, nesаницe i sl.), što se zapaža kod oba pola i na različitim uzrastima.⁶

Postoje **brojne definicije** vršnjačkog nasilja i to je često diskutovana tema među stručnjacima i istraživačima. Jedna od najcitiranijih je Olweusova definicija⁷ bullyinga - (termin koji neki tretiraju kao sinonim za vršnjačko nasilje, a drugi ne i prevode ga kao kinjenje, siledžijstvo) koja ističe dve karakteristike ove vrste nasilja u vršnjačkom okruženju, najčešće školi, a to su: **višestruka izloženost** (ponavljanje, trajanje) i **nesrazmera snage i moći između žrtve i počinioca**, pri čemu počinitelj može biti pojedinac ili grupa. Deca i mladi svakodnevno idu u školu i ponavljano izlaganje bilo kom od oblika nasilja stvara efekat kumulativne traume, svakodnevno provocirajući neprijatna i bolna osećanja, ali i anticipaciju istih koja vodi prolongiranoj strepnji. Česta

5 Đurišić, M. (2015). Vršnjačko nasilje u Srbiji iz ugla istraživača: implikacije za buduća istraživanja. Beogradska defektološka škola – Belgrade School of Special Education and Rehabilitation Vol. 21, No. 2

6 Popadić, D. (2009). Nasilje u školama. Beograd: Institut za psihologiju, UNICEF

7 Olweus, D. (1993). Bullying at school: What we know and what we can do. Malden, MA: Blackwell Publishing

izloženost tzv. mikrostressorima vodi iscrpljivanju adaptivnih snaga osobe i utiče na pojavu različitih somatskih i psihičkih tegoba, što je posebno izazovno u kontekstu inače kompleksnog psihofizičkog razvoja mladih.

Neravnoteža moći koja se ističe kao **jedan od definišućih elemenata bullyinga**, ne podrazumeva samo puku razliku u fizičkoj snazi, već prevashodno razliku u socijalnoj moći kojom nasilnik i žrtva raspolažu i koja je u neposrednoj vezi sa pravilima koje postavlja vršnjačka grupa, a koja se ne mogu posmatrati nezavisno od šireg socijalnog konteksta i sistema vrednosti u njemu.

Škola predstavlja vrlo važnu kariku u procesu socijalizacije i nasilje u školama je usko povezano sa nasiljem u društvu, stavom prema njemu i stepenom tolerancije na različite oblike agresivnog ponašanja. O tome govore i istraživanjima dobijeni podaci da su deca i mladi iz manjinskih, društveno marginalizovanih i stigmatiziranih grupa u 2 do 3 puta većem riziku od viktimizacije, kao i da slabost i različitost predstavljaju osobine koje značajno povećavaju verovatnoću da će učenik biti izložen nasilju od strane vršnjaka.⁸

LGBTI mladi su zbog svoje manjinske neheteroseksualne orijentacije i/ili drugačijeg rodnog identiteta česta meta nasilja u vršnjačkim grupama, agresije podržane homofobičnim stavovima u društvu i brojnim predrasudama. U poređenju sa heteroseksualnim vršnjacima oni su znatno češće žrtve vršnjačkog nasilja, za mnoge su verbalno zlostavljanje i uznemiravanje deo svakodnevice u školi⁹, zbog čega počinju da je doživljavaju kao neprijateljsko i opasno mesto i izbegavaju je. Ne tako direktni postupci vršnjaka u smislu ignorisanja, izolacije, izbegavanja, koji se lako se previđaju kao oblik nasilništva, takođe, nepovoljno utiču namentalno zdravlje LGBTI mladih, vode depresivnim reakcijama, utiču na teskoban doživljaj manje vrednosti, neprihvaćenosti, usamljenosti. Vršnjačko zlostavljanje u detinjstvu **povećava rizik za anksiozne i depresivne tegobe, samopovređivanje**

8 Popadić, D. (2009). Nasilje u školama. Beograd: Institut za psihologiju, UNICEF Mršević, Z. (2013). Žrtve vršnjačkog nasilja. Temida, Vol. 16, Issue 1

9 Grossman et al. (2009). Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Youth Talk about Experiencing and Coping with School Violence: A Qualitative Study, Journal of LGBT Youth, Vol. 6

i suicidalnost u adolescenciji, a neke studije praćenja čak pokazuju da deca zlostavljana samo od strane vršnjaka imaju skoro dva puta veći rizik za javljanje problema mentalnog zdravlja u adolescenciji u odnosu na decu zlostavljanu samo od strane odraslih osoba¹⁰. Ti podaci posredno potvrđuju od ranije poznate činjenice o značaju vršnjačke grupe za razvoj slike o sebi, samopouzdanja i samopoštovanja, posebno u periodu rane adolescencije.

Lične dileme i preispitivanja, strahovi i nesigurnosti prisutni su kod većine adolescenata, ali je proces sazrevanja LGBTI mladih u velikoj meri dodatno opterećen prepoznavanjem svoje različitosti, kao i njene **društvene stigmatizacije**. Još pre puberteta, u kome dolazi do jasnijeg suočavanja sa sopstvenom seksualnošću, a posebno kasnije u adolescenciji oni se, kako je to i Troiden (Troiden, 1988) istakao u svom modelu **coming out**-a, kontinuirano suočavaju sa negativnim konotacijama koje se u društvenom okruženju pridaju značajnim komponentama njihovog ličnog identiteta. To utiče na razvijanje negativne slike o sebi, neretko vodi povlačenju, stidu, teškoćama u uspostavljanju bliskijih odnosa sa drugima i gubitku samopouzdanja. Takođe, otežava centralni i inače turbulentni proces u periodu adolescencije – traganje za sopstvenim identitetom i načinima samorealizacije - i čini LGBTI mlade posebno osetljivom grupom koja ima povišen rizik za probleme mentalnog zdravlja. Istraživanja i praćenja mentalnog zdravlja mladih govore o znatno većoj učestalosti depresije, anksioznih poremećaja, zloupotrebe supstanci i pokušaja suicida kod LGBTI adolescenata u odnosu na heteroseksualne vršnjake.

Negativni efekti hroničnog stresa i viktimizacije na fizičko i mentalno zdravlje osobe su dobro poznati i do danas višestruko potvrđeni. Često je citiran Mejerov minority stress model¹¹, zasnovan na integraciji socioloških i psiholoških teorijskih pristupa, operacionalizovan kroz upitnik (Sexual Minority Stress Scale SMSS). Ovaj koncept akcentuje upravo iskustva stigme, odbijanja i nasilja u vršnjačkom i

10 Aleksić Hil, O. I Kalanj, M. (2018) Vršnjačko nasilje i mentalno zdravlje. Psihijatrija danas 50/1

11 Meyer, I. (2003). Prejudice, Social Stress, and Mental Health in Lesbian, Gay, and Bisexual Populations: Conceptual Issues and Research Evidence. Psychol Bull., Sep; 129(5)

generalno socijalnom okruženju kome su izložene osobe manjinske seksualne orijentacije i rodnog identiteta kao socijalne stresore, čije su ključne karakteristike jedinstvenost (doživljavaju ih samo osobe iz ove manjinske grupe, pored stresora kojima su izložene sve druge osobe, što onda iziskuje dodatne, znatno veće adaptivne napore) i hroničnost, koji dovode do konflikta između samopercepcije i percepcije od strane drugih, čineći sliku o sebi i samopouzdanje posebno mladih LGBTI osoba nestabilnim i vunerabilnim.

Više studija ukazuje na to da je uloga žrtve u dinamici vršnjačkog zlostavljanja nažalost prilično stabilna, te da će mladi i koji su bili žrtve u pubertetu verovatno biti žrtve i kasnije tokom školovanja, bez obzira na promenjenu školu, nastavnike¹². Taj podatak možemo sagledavati kroz **začarani krug zlostavljanja** - inicijalni nedostatak samopouzdanja koji nasilnici prepoznaju čini ih pogodnim metama, a dalja iskustva nasilja dodatno podrivaju samopoštovanje i samopouzdanje i čine ih još vunerabilnijim metama. Sa druge strane potvrđuje se da su podrška i prihvaćenost od strana porodice, posebno roditelja snažan protektivni faktor i u tom smislu. Problem je u tome što mnogi LGBTI mladi nisu autovani članovima porodice upravo iz straha od njihovog razočarenja, neprihvatanja, odbacivanja, te skrivaju od njih i vršnjačko nasilje kome su izloženi. Na osnovu analize literature o seksualnim manjinama neki autori ističu podatak da do svojih dvadesetih godina trećina LGBTI mladih ne otkriva svoju seksualnu orijentaciju roditeljima, trećina je autovana i podržana od strane roditelja, dok preostala trećina doživljava neodobravanje i odbacivanje. LGBTI mladi koji imaju podršku roditelja pokazuju generalno bolje psihofizičko zdravlje, veće samopoštovanje, manji rizik za zloupotrebu supstanci, anksiozna i depresivna stanja, kao i znatno ređe suicidalne misli i ponašanja.¹³

Programi prevencije vršnjačkog nasilja su jedan od vrlo značajnih koraka ka stvaranju bezbednog okruženja za rast i razvoj dece i mladih i značajno doprinose unapređenju njihovog fizičkog i mentalnog zdravlja. Pri njihovom osmišljavanju i sprovođenju jako je važno

12 Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju, UNICEF

13 Katz-Wise, S., Rosario, M., and Tsappis, M. (2016). *LGBT Youth and Family Acceptance*. *Pediatr Clin North Am.*, 63(6)

obratiti pažnju na posebno vunerabilne grupe mladih, kao što su LGBTI mladi, prilagoditi ih njihovim specifičnim potrebama, imajući u vidu faktore rizika kao i potvrđene protektivne faktore. Samo na taj način napori uloženi u prikupljanje, integraciju i interpretaciju podataka o vršnjačkom nasilju u cilju njegovog sveobuhvatnog sagledavanja i dobijaju svoj puni smisao.

3. USTAV REPUBLIKE SRBIJE I ZAKONI RELEVANTNI ZA ZAŠTITU OD DISKRIMINACIJE I OBRAZOVANJE

Ustav Republike Srbije¹ je najviši pravni akt u Republici Srbiji. Od 2006. godine u Ustav je uneta zabrana diskriminacije. Takođe, Ustavom je garantovano pravo na obrazovanje.

Propisano je da su pred Ustavom svi jednaki i da svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu, bez diskriminacije. **Zabranjena je svaka diskriminacija**, neposredna ili posredna, **po bilo kom osnovu**, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta.² Ljudsko dostojanstvo je neprikosnoveno i svi su dužni da ga poštuju i štite³

Ustavom je garantovano pravo na obrazovanje, tako što je propisano da **svako ima pravo na obrazovanje**, da je osnovno obrazovanje obavezno i besplatno, a srednje obrazovanje besplatno.⁴ Takođe, propisano je da merama u obrazovanju, kulturi i javnom obaveštavanju, Srbija podstiče razumevanje, uvažavanje i poštovanje razlika koje postoje zbog posebnosti etničkog, kulturnog, jezičkog ili verskog identiteta njenih građana.⁵”

Iako u okviru zabrane diskriminacije, među eksplicitno propisanim ličnim svojstvima na osnovu kojih je diskriminacija zabranjena, nema seksualne orijentacije ni rodnog identiteta, ohrabrujuće je što je diskriminacija Ustavom zabranjena po bilo kom osnovu, odnosno, lista ličnih svojstava nije zatvorena.

1 Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 98/2006

2 Član 21. Ustava RS

3 Član 23. stav 1. Ustava RS

4 Član 71. Ustava RS

5 Član 48. Ustava RS

PREPORUKE

Tokom 2019. godine najavljene su izmene Ustava Republike Srbije, zbog čega bi bilo dobro iskoristiti ovaj momenat, s obzirom da se Ustav veoma retko menja. U tom smislu, trebalo bi zagovarati da se dopuni lista ličnih svojstava na osnovu kojih je diskriminacija zabranjena, tako da se dodaju seksualna orijentacija i rodni identitet.

Pored toga, iako nije isključivo povezano sa LGBTI zajednicom, moglo bi se zagovarati i za uvođenje obaveznog srednjoškolskog obrazovanja, s obzirom na značaj obrazovanja za svu decu i mlade.

3.1. Antidiskriminacioni zakoni

Zabrana diskriminacije u Srbiji propisana je Zakonom o zabrani diskriminacije,⁶ Zakonom o ravnopravnosti polova⁷ i Zakonom o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom.⁸

Zakonom o zabrani diskriminacije uređuje se opšta zabrana diskriminacije, oblici i slučajevi diskriminacije, kao i postupci zaštite od diskriminacije.⁹ Diskriminacija je definisana kao svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno, propuštanje

6 Zakon o zabrani diskriminacije, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 22/2009

7 Zakon o ravnopravnosti polova, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 104/09

8 Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 33/06 i 13/16

9 Član 1. ZZD

(isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva), u odnosu na lica ili grupe kao i na članove njihovih porodica ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubedenjima, polu, **rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji**, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i **drugim stvarnim, odnosno, pretpostavljenim ličnim svojstvima**.¹⁰

Propisano je da su svi jednaki i uživaju jednak položaj i jednaku pravnu zaštitu, bez obzira na lična svojstva, kao i da je svako dužan da poštuje načelo jednakosti, odnosno, zabranu diskriminacije.¹¹ Kao oblici diskriminacije, propisani su neposredna i posredna diskriminacija, povreda načela jednakih prava i obaveza, pozivanje na odgovornost, udruživanje radi vršenja diskriminacije, govor mržnje i uznemiravanje i ponižavajuće postupanje.¹²

Veoma je važno što su Zakonom o zabrani diskriminacije definisani i zabranjeni govor mržnje i uznemiravajuće i ponižavajuće postupanje, s obzirom da su pripadnici/ce LGBTI populacije veoma često izloženi ovim oblicima diskriminacije. **Govor mržnje** je definisan i zabranjen tako što je propisano da je zabranjeno izražavanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, u javnim glasilima i drugim publikacijama, na skupovima i mestima dostupnim javnosti, ispisivanjem i prikazivanjem poruka ili simbola i na drugi način,¹³ dok je **uznemiravanje i ponižavajuće postupanje** zabranjeno ako ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica ili grupe lica na osnovu njihovog ličnog svojstva, a naročito ako se time stvara strah ili neprijateljsko, ponižavajuće i uvredljivo okruženje.¹⁴ Takođe, propisani su i teški oblici diskriminacije, između ostalog, izazivanje i podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti po osnovu nacionalne, rasne

10 Član 2. stav 1. tačka 1. ZZD

11 Član 4. ZZD

12 Član 5. ZZD

13 Član 11. ZZD

14 Član 12. ZZD

ili verske pripadnosti, jezika, političkog opredeljenja, pola, **rodnog identiteta, seksualnog opredeljenja**¹⁵ i invaliditeta;¹⁶ diskriminacija lica po osnovu dva ili više ličnih svojstava (višestruka ili ukrštena diskriminacija);¹⁷ diskriminacija koja je izvršena više puta (ponovljena diskriminacija) ili koja se čini u dužem vremenskom periodu (produžena diskriminacija) prema istom licu ili grupi lica,¹⁸ kao i diskriminacija koja dovodi do teških posledica po diskriminisanog, druga lica ili imovinu, a naročito ako se radi o kažnjivom delu kod koga je pretežna ili isključiva pobuda za izvršenje bila mržnja, odnosno, netrpeljivost prema oštećenom koja je zasnovana na njegovom ličnom svojstvu.¹⁹

Diskriminacija na osnovu **seksualne orijentacije** izričito je zabranjena, a dodatno je propisano da je seksualna orijentacija privatna stvar i niko ne može biti pozvan da se javno izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji, dok s druge strane, svako ima pravo da se izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji, a diskriminatorско postupanje zbog takvog izjašnjenja je zabranjeno.²⁰

Zakonom o zabrani diskriminacije **zabranjena je diskriminacija u oblasti obrazovanja i stručnog osposobljavanja**. Propisano je da svako ima pravo na predškolsko, osnovno, srednje i visoko obrazovanje i stručno osposobljavanje pod jednakim uslovima, u skladu sa zakonom. Zabranjeno je licu ili grupi lica na osnovu njihovog ličnog svojstva, otežati ili onemogućiti upis u vaspitno-obrazovnu ustanovu ili isključiti ih iz ovih ustanova, otežati ili uskratiti mogućnost praćenja nastave i učešća u drugim vaspitnim, odnosno, obrazovnim aktivnostima, razvrstavati učenike po ličnom svojstvu, zlostavljati ih i na drugi način neopravdano praviti razliku i nejednako postupati prema njima.²¹

15 Nejasno je iz kog razloga se u odredbi ovog člana koristi „seksualno opredeljenje“, imajući u vidu da se u tekstu zakona, na drugim mestima, koristi izraz „seksualna orijentacija“ (prim. autorke)

16 Član 13. stav 1. tačka 1. ZZD

17 Član 13. stav 1. tačka 5. ZZD

18 Član 13. stav 1. tačka 6. ZZD

19 Član 13. stav 1. tačka 7. ZZD

20 Član 21. ZZD

21 Član 19. ZZD

Pored Zakona o zabrani diskriminacije, koji je opšti antidiskriminacioni zakon, u Srbiji postoje dva posebna antidiskriminaciona zakona. **Zakonom o ravnopravnosti polova** uređuje se stvaranje jednakih mogućnosti ostvarivanja prava i obaveza, preduzimanje posebnih mera za sprečavanje i otklanjanje diskriminacije zasnovane na polu i rodu i postupak pravne zaštite lica izloženih diskriminaciji,²² dok se **Zakonom o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom** uređuje opšti režim zabrane diskriminacije na osnovu invaliditeta, posebni slučajevi diskriminacije osoba sa invaliditetom, postupak zaštite osoba izloženih diskriminaciji i mere koje se preduzimaju radi podsticanja ravnopravnosti i socijalne uključenosti osoba sa invaliditetom.²³ Ova dva zakona regulišu specifično diskriminaciju na osnovu pojedinačnog ličnog svojstva, te je razumljivo da druga lična svojstva nisu uključena.

Antidiskriminaciono zakonodavstvo Republike Srbije je sveobuhvatno i u najvećoj meri usaglašeno sa međunarodnim standardima u ovoj oblasti. Veoma je pozitivno što je lista ličnih svojstava u Zakonu o zabrani diskriminacije veoma široka, pri čemu lista nije zatvorena, odnosno, diskriminacija je zabranjena na osnovu svakog ličnog svojstva, a ne samo onih ličnih svojstava koja su izričito navedena u zakonu. Takođe, pozitivno je i to što je diskriminacija zabranjena na osnovu stvarnih ali i pretpostavljenih ličnih svojstava.

22 Član 1. Zakona o ravnopravnosti polova

23 Član 1. Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom

PREPORUKE

Izmene Zakona o ravnopravnosti polova, odnosno, usvajanje novog zakona koji će se zvati Zakon o rodnoj ravnopravnosti najavljeno je nekoliko puta tokom poslednjih godina. Ukoliko se ovaj zakon bude menjao, moglo bi se zagovarati da se zakonom reguliše ne samo diskriminacija na osnovu pola i roda, već i diskriminacija na osnovu rodnog identiteta. Takođe, moglo bi se zagovarati za uvođenje zabrane višestruke/interseksijske diskriminacije, sa ciljem skretanja pažnje na diskriminaciju žena i muškaraca različite seksualne orijentacije od heteroseksualne.

Što se Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom tiče, cilj zagovaranja za uvođenje zabrane višestruke/interseksijske diskriminacije bilo bi skretanje pažnje na specifičnost položaja LGBTI osoba sa invaliditetom.

3.2. Obrazovni zakoni

Mnogi zakoni su relevantni za oblast obrazovanja u Srbiji. U ovom dokumentu ćemo se fokusirati na propise koji regulišu osnovno i srednjoškolsko obrazovanje, uz napomenu da su važni i značajni i drugi nivoi obrazovanja (predškolsko, visokoškolsko), te je neophodno osigurati dosledno sprovođenje zabrane diskriminacije i uvažavanja različitosti na svim nivoima obrazovanja.

Najvažniji zakon u oblasti obrazovanja je **Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja**.¹ Ovim zakonom je propisano da svako ima pravo na obrazovanje i vaspitanje, kao i da su državljani Srbije jednaki

¹ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 88/2017, 27/2018 - dr. zakon, 10/2019, 27/2018 - dr. zakon i 6/2020

u ostvarivanju prava na obrazovanje i vaspitanje.² Među opštim principima sistema obrazovanja i vaspitanja je obezbeđivanje, svoj deci i učenicima, **jednakosti i dostupnosti ostvarivanja prava na obrazovanje i vaspitanje zasnovanom na socijalnoj pravdi i principu jednakih šansi bez diskriminacije,**³ a jedan od osnovnih ciljeva obrazovanja je **obezbeđivanje podsticajnog i bezbednog okruženja za celovit razvoj deteta i učenika, razvijanje nenasilnog ponašanja i uspostavljanje nulte tolerancije prema nasilju.**⁴

Propisano je da se prava deteta i učenika ostvaruju u skladu sa potvrđenim međunarodnim ugovorima i zakonima, a ustanova i zaposleni u ustanovi dužni su da obezbede ostvarivanje prava deteta i učenika, uključujući i **pravo na zaštitu od diskriminacije, nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja.**⁵

U ustanovi su zabranjene **diskriminacija i diskriminatorско postupanje**, kojim se na neposredan ili posredan, otvoren ili prikriven način, neopravdano pravi razlika ili nejednako postupa, odnosno, vrši propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva), u odnosu na lice ili grupe lica, kao i na članove njihovih porodica ili njima bliska lica na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, statusu migranta, odnosno, raseljenog lica, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu, **rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji**, imovnom stanju, socijalnom i kulturnom poreklu, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, smetnjama u razvoju i invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugim stvarnim, odnosno, pretpostavljenim ličnim svojstvima, kao i po drugim osnovima utvrđenim zakonom kojim se propisuje zabrana diskriminacije.⁶ Važno je ukazati da je ovim zakonom propisan nediskriminatoran karakter posebnih mera, koje se mogu uvesti radi postizanja pune ravnopravnosti, zaštite i napretka lica, odnosno, grupe lica koja se nalaze u nejednakom položaju.

2 Član 3. st. 1. i 2. ZOSOV

3 Član 7. stav 1. tačka 1. ZOSOV

4 Član 8. stav 1. tačka 1. ZOSOV

5 Član 79. stav 1. i stav 2. tačka 4. ZOSOV

6 Član 110. ZOSOV

Postupak u slučaju kada se posumnja ili utvrdi diskriminatorno ponašanje u ustanovi, kao i druga relevantna pitanja u vezi sa prevencijom i zaštitom od diskriminacije, propisani su podzakonskim aktima, koji će biti predstavljeni kasnije.

Osim zabrane diskriminacije, **u ustanovi je zabranjeno fizičko, psihičko, socijalno, seksualno, digitalno i svako drugo nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje deteta i učenika.**⁷ Pod nasiljem i zlostavljanjem podrazumeva se svaki oblik jedanput učinjenog, odnosno ponavljalog verbalnog ili neverbalnog ponašanja koje ima za posledicu stvarno ili potencijalno ugrožavanje zdravlja, razvoja i dostojanstva ličnosti deteta, učenika i odraslog. Zanemarivanje i nemarno postupanje predstavlja propuštanje ustanove ili zaposlenog da obezbedi uslove za pravilan razvoj deteta, učenika i odraslog. Nakon toga su date definicije pojedinačnih oblika nasilja i propisana obaveza ustanove da odmah podnese prijavu nadležnom organu ako se kod deteta, učenika ili odraslog primete znaci nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja, kao i da prijavi svaki oblik nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u ustanovi počinjen od roditelja/staratelja ili trećeg lica u ustanovi. Važno je napomenuti i da je **zabranjeno svako ponašanje kojim se vređa ugled, čast ili dostojanstvo.**⁸

Protokol postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje i zlostavljanje, sadržaj i načine sprovođenja preventivnih i interventnih aktivnosti, kao i druga relevantna pitanja u vezi sa zabranom nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, kao i postupci u slučajevima povrede ugleda, časti i dostojanstva, propisani su podzakonskim aktima koja će biti predstavljena kasnije.

Zakonom o osnovnom obrazovanju i vaspitanju⁹ propisano je da će lica koja obavljaju obrazovno-vaspiti rad i druga lica zaposlena u školi **naročito promovisati jednakost među svim učenicima i**

7 Član 111. ZOSOV

8 Član 112. ZOSOV

9 Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 55/2013, 101/2017, 27/2018 - dr. zakon i 10/2019

aktivno se suprotstavljati svim vrstama diskriminacije i nasilja.¹⁰ Kao osnovni ciljevi osnovnog obrazovanja i vaspitanja, između ostalog, navedeni su: pun intelektualni, emocionalni, socijalni, moralni i fizički razvoj svakog učenika, u skladu sa uzrastom, razvojnim potrebama i interesovanjima; razvijanje kompetencija za razumevanje i poštovanje prava deteta, ljudskih prava, građanskih sloboda i sposobnosti za život u demokratski uređenom i pravednom društvu i razvoj i poštovanje rasne, nacionalne, kulturne, jezičke, verske, rodne, polne i uzrasne ravnopravnosti, tolerancije i uvažavanje različitosti.¹¹ **Zakonom o srednjem obrazovanju i vaspitanju,**¹² među ciljevima srednjeg obrazovanja i vaspitanja, navedeno je poštovanje rasne, nacionalne, kulturne, jezičke, verske, rodne, polne i uzrasne ravnopravnosti, tolerancije i uvažavanja različitosti.¹³

Važno je da je u oba zakona propisano da su **sastavni deo školskog programa:** program zaštite od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, program sprečavanja diskriminacije¹⁴ i programi prevencije drugih oblika rizičnog ponašanja.¹⁵ Navedeni programi ostvaruju se kroz različite nastavne i slobodne aktivnosti sa učenicima, zaposlenima, roditeljima u saradnji sa jedinicom lokalne samouprave, u skladu sa utvrđenim potrebama. U ostvarivanje ovih programa uključuju se i fizička i pravna lica sa teritorije jedinice lokalne samouprave, ustanove u oblasti kulture i sporta, vršnjački posrednici, kao i lica obučena za prevenciju i intervenciju u slučaju nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, diskriminacije i drugih oblika rizičnog ponašanja.

Sledeći zakon kojima je regulisan položaj učenika u srednjoškolskom obrazovanju je **Zakon o dualnom obrazovanju,**¹⁶ a kao principi dualnog obrazovanja, između ostalog, propisani su dostupnost,

10 Član 9. stav 2. ZOOV

11 Član 21. stav 1. tačke 8, 14. i 15. ZOOV

12 Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 55/2013, 101/2017, 27/2018 - dr. zakon i 6/2020

13 Član 2. stav 1. tačka 6. ZSOV

14 Samo u ZOOV je naveden program sprečavanja diskriminacije

15 Član 41. ZOOV i član 17. ZSOV

16 Zakon o dualnom obrazovanju, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 101/2017 i 6/2020

odnosno, jednaki uslovi za sve za kvalitetan pristup dualnom obrazovanju i jednake mogućnosti, odnosno, obezbeđivanje jednakih uslova za sticanje obrazovanja, bez ikakve diskriminacije s obzirom na pol, rasnu, nacionalnu, kulturnu, etničku i versku pripadnost, jezik, **seksualnu orijentaciju**, mesto boravka, materijalno stanje, invaliditet i druga lična svojstva.¹⁷ Tokom učenja kroz rad kod poslodavca zabranjeni su diskriminacija učenika, fizičko, psihičko, socijalno, seksualno, digitalno i svako drugo nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje učenika, u skladu sa zakonom kojim se uređuju osnove sistema obrazovanja i vaspitanja i drugim zakonom.¹⁸ Zabrana diskriminacije, između ostalog i na osnovu **seksualne orijentacije**, kao i zabrana vređanja, nasilnog ponašanja i zlostavljanja, propisana je i **Zakonom o učeničkom i studentskom standardu**.¹⁹ Iako se vojno obrazovanje zasniva na posebnim principima koji proizlaze iz prirode vojne službe i organizacije i rada vojnih ustanova, značajno je to što je propisano obavezno poštovanje ljudskih prava i građanskih sloboda, uključujući **zabranu diskriminacije**.²⁰

Na kraju, treba imati u vidu da je **Zakonom o udžbenicima**²¹ propisano da udžbenici i drugi materijali²² svojim sadržajem i oblikom treba da obezbede sprovođenje principa jednakih mogućnosti i uvažavanja različitosti, kao i da nesmeju da diskriminišu ili dovode u neravnopravan položaj grupe i pojedince ili da podstiču na takvo ponašanje, u skladu sa zakonom kojim se uređuje zabrana diskriminacije.²³

Zakonski okvir zabrane diskriminacije i nasilja u osnovnoškolskom i srednjoškolskom obrazovanju bitno je poboljšan poslednjih godina.

17 Član 3. stav 1. tač. 7. i 12. ZDO

18 U skladu sa zakonom kojim se uređuju osnove sistema obrazovanja i vaspitanja i drugim zakonom. Član 10. stav 2. ZDO

19 Član 36. Zakona o učeničkom i studentskom standardu, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 18/2010, 55/2013, 27/2018 – dr. zakon i 11/2019

20 Član 4. Zakona o vojnom obrazovanju, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 36/2018

21 Zakon o udžbenicima, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 27/2018

22 Udžbenik, priručnik, elektronski dodatak uz udžbenik, dodatno nastavno sredstvo, didaktičko sredstvo i didaktičko igrovno sredstvo

23 Član 13. Zakona o udžbenicima

Svi relevantni zakoni sadrže odredbe kojima je diskriminacija zabranjena, a u većini je navedena izričita zabrana diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije. Pored toga, postavljen je solidan okvir zabrane svakog oblika nasilja, zanemarivanja i zlostavljanja.

PREPORUKE

- Potrebno je zagovarati za izmene Zakona o srednjem obrazovanju i vaspitanju tako da u školski program uključi i program sprečavanja diskriminacije, pored programa zaštite od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja i prevencije drugih oblika rizičnog ponašanja. Nejasno je iz kog razloga ovaj program nije uključen u poslednje izmene zakona, posebno ako se ima u vidu da je korišćena skoro identična formulacija kao u tekstu Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju.
- S obzirom da je u oba zakona propisano da se ovi programi ostvaruju kroz različite nastavne i slobodne aktivnosti sa učenicima, zaposlenima, roditeljima u saradnji sa jedinicom lokalne samouprave, u skladu sa utvrđenim potrebama, bilo bi korisno ispitati potrebe u lokalnim zajednicama i organizovati aktivnosti u okviru ovih programa tako da uključe teme koje su relevantne za LGBTI učenike. U tom smislu, moguće je i potrebno je udruživanje različitih aktera, posebno u lokalnim samoupravama u kojima postoje škole koje su postale primeri dobre prakse i njihovo povezivanje sa drugim lokalnim samoupravama, kako bi se aktivnosti osmislile tako da u najvećoj mogućoj meri odgovore na potrebe svih učenika, uključujući LGBTI učenike, kao i zaposlenih, roditelja i drugih članova lokalne zajednice.
- Potrebno je ispitati na koji način se imenuju osobe obučene za prevenciju i intervenciju u slučaju nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, diskriminacije i drugih oblika rizičnog ponašanja, pa zagovarati da na toj listi budu osobe koje su posebno obučene o diskriminaciji i nasilju prema LGBTI zajednici. Bliže uslove za utvrđivanje liste, kao i samu listu utvrđuje ministar zadužen za poslove obrazovanja.
- Bilo bi veoma korisno raditi na edukaciji poslodavaca kod kojih rade učenici koji pohađaju dualno obrazovanje, u vezi sa diskriminacijom i nasiljem prema LGBTI učenicima i učenicama. Ovo je posebno značajno jer bi mogle da se preduzmu aktivnosti/programi koji bi uključili i radno pravne odnose, pored obrazovanja.
- Nastaviti sa uspešnim zagovaračkim aktivnostima koje su do sada dovele do povlačenja/izmena udžbenika koji su imali diskriminatorne sadržaje prema LGBTI zajednici.

4. STRATEŠKI DOKUMENTI

Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period 2014-2018¹ bila je prvi strateški antidiskriminacioni dokument u Republici Srbiji. Njeno važenje je isteklo 2018. godine, a nova strategija još uvek nije usvojena, niti je javno dostupna evaluacija primene strategije za ceo period njenog važenja.² Kao cilj ove strategije bilo je propisano poštovanje ustavnog načela jednakosti i zabrane diskriminacije, posebno u odnosu na osetljive društvene grupe i to: nacionalne manjine, žene, **LGBT osobe**, osobe sa invaliditetom, starije osobe, deca, izbeglice, interno raseljena lica i druge ugrožene migrantske grupe, verska pripadnost i lica čije zdravstveno stanje može biti osnov diskriminacije. U **Akcionom planu za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period 2014-2018**³ mere su bile koncipirane prema oblastima (integrativne i posebne) i nadležnostima institucija. Posebne oblasti su bile: obrazovanje i profesionalna edukacija; rad i zapošljavanje; brak, porodični odnosi i nasleđivanje; zdravstvo, zdravstvena, socijalna zaštita i stanovanje; omladina, sport, kultura i mediji; regionalni razvoj i lokalna samouprava.

Važno je što su strategijom planirane mere koje se odnose na zaštitu prava LGBTI osoba u obrazovanju, uključujući i eliminisanje diskriminatornog sadržaja iz udžbenika i nastavnog materijala, koji se odnose na seksualnu orijentaciju i rodni identitet. **Strategijom je planirano 17 mera koje su se odnosile na LGBTI osobe, od kojih je pet realizovano, šest delimično realizovano, dok ostale nisu realizovane.**⁴

1 Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 60/2013.

2 Na sajtu Kancelarije za ljudska i manjinska prava dostupna je analiza primene strategije, koja je urađena u periodu jun – oktobar 2017. godine, <https://ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19990>

3 Akcioni plan za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 107/2014

4 Analiza efekata Strategije i pratećeg Akcionog plana prevencije i zaštite od diskriminacije, Labris, Beograd, 2019

Delimično su realizovane dve mere koje su se odnosile na oblast obrazovanja: uvođenje različitih sadržaja i oblika rada u obrazovni sistem kojima se promovišu antidiskriminaciono ponašanje i vrednosti i razvijaju kompetencije za život u demokratskom društvu (sticanje znanja o pravima LGBTI osoba kroz uvedene nastavne sadržaje) i unapređenje kvaliteta udžbenika, nastavnih planova i programa, kao i sadržaja udžbenika i drugih nastavnih materijala na svim nivoima obrazovanja, radi eliminisanja diskriminatornih sadržaja (naročito onih koji se odnose na nacionalne manjine, rod, seksualnu orijentaciju i rodni identitet), odnosno, sadržaja koji podstiču stereotipe i predrasude.⁵

Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja objavilo je tokom jeseni 2019. godine dokument pod nazivom **Analiza efekata, odnosno, polazne osnove za izradu nove strategije prevencije i zaštite od diskriminacije 2020-2025.**⁶ U ovom dokumentu su LGBTI osobe prepoznate kao posebno osetljiva grupa, odnosno, „posebna kategorija lica“ kako je navedeno u dokumentu. Ukazano je na potrebu unapređenja položaja LGBTI osoba u postupcima pred organima javne uprave i pravosudnom sistemom, na govor mržnje i neprimerene izjave, komentare i sadržaje koji se odnose na LGBTI populaciju, za šta su odgovorni i mediji, pored državnih organa. Nadalje, ukazano je na potrebu preduzimanja mera za povećanje bezbednosti LGBTI osoba, na nedostatak programa socijalne podrške namenjenih LGBTI osobama, kao i na rizik od beskućništva kod mladih LGBTI osoba. Međutim, iako su pravci delovanja dobro postavljeni za oblast obrazovanja, u smislu uspostavljanja delotvornog sistema prevencije i zaštite od diskriminacije, treba ukazati da se u delu koji se odnosi na obrazovanje, LGBTI osobe ne spominju.

5 Ibid.

6 Analiza efekata, odnosno, polazne osnove za izradu nove strategije prevencije i zaštite od diskriminacije 2020-2025, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, Sektor za antidiskriminacionu politiku i unapređenje rodne ravnopravnosti, Beograd, 30. avgust 2019. godine

U Srbiji je još ove godine na snazi **Strategija razvoja obrazovanja do 2020. godine**,⁷ a Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja najavilo je u januaru 2020. godine da je u pripremi nova strategija razvoja obrazovanja, vaspitanja i nauke do 2030. godine.⁸ Ova strategija nije uključivala pitanja LGBTI dece i učenika, a veoma malo pažnje je posvećeno prevenciji i zaštiti od diskriminacije i nasilja.

Strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja za period od 2020. do 2023. godine⁹ prepoznaje nasilje nad LGBTI mladima, između ostalog i u obrazovnom sistemu, kao i u drugim oblastima i ukazuje na nepovoljan položaj mladih LGBTI osoba, na osnovu rezultata sprovedenih istraživanja. U Akcionom planu za 2020. i 2021. godinu za primenu Strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja za period od 2020. do 2023. godine, nisu planirane posebne aktivnosti namenjene prevenciji i zaštiti LGBTI dece od nasilja.

7 Strategija razvoja obrazovanja do 2020. godine, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 107/2012

8 Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja intenzivno radi na novoj strategiji razvoja obrazovanja, vaspitanja i nauke do 2030. godine, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Beograd, 16. januar 2020, dostupno na: <http://www.mpn.gov.rs/ministarstvo-prosvete-nauke-i-tehnoloskog-razvoja-intenzivno-radi-na-novoj-strategiji-razvoja-obrazovanja-vaspitanja-i-nauke-do-2030-godine/>

9 Strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja za period od 2020. do 2023. godine, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 80/2020

PREPORUKE

- U toku je rad na izradi dve veoma važne strategije koje se tiču antidiskriminacije i obrazovanja, zbog čega je neophodno iskoristiti ovaj momenat i zagovarati da određena pitanja koja se tiču LGBTI dece i mladih budu adekvatno uključena u obe strategije.
- Iako su u polaznim osnovama za izradu nove strategije prevencije i zaštite od diskriminacije pravci delovanja u oblasti obrazovanja veoma dobro postavljeni, u smislu uspostavljanja delotvornog sistema prevencije i zaštite od diskriminacije, u delu koji se odnosi na obrazovanje se ne spominju LGBTI osobe. Imajući to u vidu, kao i mnogobrojne teškoće i izazove sa kojima se LGBTI deca i učenici susreću u obrazovnom sistemu, bilo bi neophodno zagovarati u tom pravcu, odnosno, osigurati da se specifična pitanja koja se odnose na diskriminaciju LGBTI osoba u obrazovnom sistemu adekvatno uključe u tekst strategije.
- Slično kao i u vezi sa antidiskriminacionom strategijom, trebalo bi zagovarati da u novu strategiju razvoja obrazovanja, vaspitanja i nauke budu uključene teme/strateški pravci koji se odnose na zabranu diskriminacije i nasilja, pri čemu treba obezbediti da seksualna orijentacija i rodni identitet izričito nađu među ličnim svojstvima na osnovu kojih je diskriminacija zabranjena.
- Potrebno je zagovarati da sve preporuke UN mehanizama za ljudska prava koje se odnose na zabranu diskriminacije i nasilja LGBTI osoba budu sastavni deo antidiskriminacione strategije i strategije razvoja obrazovanja do 2030. godine.
- Potrebno je zagovarati da sve preporuke nacionalnih nezavisnih tela (Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Zaštitnik građana) koje se odnose na zabranu diskriminacije i nasilja LGBTI osoba budu sastavni deo antidiskriminacione strategije i strategije razvoja obrazovanja do 2030. godine.
- Neophodno je osigurati učešće organizacija koje se bave LGBTI pravima u javnim konsultacijama/javnim raspravama povodom obe strategije.
- Zagovarati da se u okviru aktivnosti planiranih Akcionim planom za 2020-2021. godinu za primenu Strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, koje se odnose na izradu novih kurikuluma i programe obuke za unapređivanje kompetencija zaposlenih u obrazovno-vaspitnom sistemu, budu uključene teme koje su relevantne za položaj i prava LGBTI osoba.

5. PROTOKOLI I PODZAKONSKA AKTA

Postoji nekoliko protokola i podzakonskih akata koji se odnose na prevenciju i zaštitu dece i učenika od diskriminacije i nasilja, uključujući i u obrazovnom sistemu. **Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja**¹ usvojen je još 2005. godine. Zasnovan je na Konvenciji o pravima deteta, te su osnovni principi: pravo deteta na život, opstanak i razvoj; **nediskriminacija**; najbolji interes deteta i participacije deteta. Opšti protokol se odnosi na svu decu, **bez diskriminacije**, odnosno, bez obzira na porodični status, etničko poreklo i bilo koje druge socijalne ili individualne karakteristike deteta (rasu, boju, pol, jezik, veroispovest, nacionalnost, mentalne, fizičke ili druge specifičnosti deteta i njegove porodice). Seksualna orijentacija i rodni identitet nisu posebno navedeni kao lična svojstva, ali je lista osnova otvorena, tako da se zabrana diskriminacije odnosi na sva lična svojstva deteta. Kako je jedan od ciljeva Opšteg protokola uspostavljanje efikasne i operativne procedure koja će osigurati da kada do zlostavljanja i zanemarivanja dođe, postoji brz i koordinisan postupak koji štiti dete od daljeg zlostavljanja i zanemarivanja i obezbeđuje odgovarajuću pomoć detetu i porodici, propisano je da je neophodna saradnja ministarstava u čijoj su nadležnosti poslovi porodično-pravne i socijalne zaštite, pravosuđa, unutrašnjih poslova, zdravlja i obrazovanja. Zbog toga su navedeni sektori izradili posebne (sektorske) protokole za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, kojim su razrađene interne procedure unutar sistema.

Prema odredbama Opšteg protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, **zloupotreba ili zlostavljanje deteta** obuhvata sve oblike fizičkog i/ili emocionalnog zlostavljanja, seksualnu zloupotrebu, zanemarivanje ili nemaran postupak, kao i komercijalnu ili drugu eksploataciju, što dovodi do stvarnog ili potencijalnog narušavanja detetovog zdravlja, njegovog preživljavanja, razvoja ili dostojanstva u okviru odnosa koji uključuje odgovornost, poverenje ili moć, a dalje su detaljno definisani pojmovi navedeni u ovoj definiciji.

1 Tekst Opšteg protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja dostupan na: https://www.paragraf.rs/propisi/opsti_protokol_za_zastitu_dece_od_zlostavljanja_i_zanemarivanja.html

Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama²usvojen je 2007. godine i oslanja se na Opšti protokol, odnosno, principi i ciljevi su isti kao i u Opštem protokolu, uz propisivanje specifičnosti koje se odnose na sistem obrazovanja i vaspitanja. Opšti cilj Posebnog protokola je unapređivanje kvaliteta života dece i učenika primenom: **mera prevencije** za stvaranje bezbedne sredine za život i rad dece i učenika i **mera intervencije** u situacijama kada se javlja nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje u ustanovama. Tekst ovog protokola inkorporiran je u **Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje.**³

Prema odredbama ovog pravilnika, ustanova je dužna da obezbedi uslove za sigurno i podsticajno odrastanje i razvoj deteta i učenika, zaštitu od svih oblika nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja i socijalnu reintegraciju deteta i učenika koje je izvršilo, odnosno, bilo izloženo nasilju, zlostavljanju ili zanemarivanju. Mere su usmerene na prevenciju i reakciju u slučajevima nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, a propisano je da je program zaštite od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja sastavni deo godišnjeg plana rada ustanove i da se utvrđuje na osnovu analize stanja bezbednosti, prisutnosti različitih oblika i intenziteta nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u ustanovi, specifičnosti ustanove i rezultata samovrednovanja i vrednovanja kvaliteta rada ustanove. Pored toga, svaka ustanova treba da ima **poseban tim za zaštitu od diskriminacije, nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja.**

Sledeći važan pravilnik u vezi sa zabranom diskriminacije u obrazovanju jeste **Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg**

2 Tekst Posebnog protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja dostupan na: https://www.paragraf.rs/propisi/posebni_protokol_za_zastitu_dece_i_ucenika_od_nasilja_zlostavljanja_i_zanemarivanja_u_obrazovno-vaspitnim_ustanovama.html

3 Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 46/2019

lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja,⁴ kojim je diskriminacija i diskriminatorno postupanje u obrazovanju i vaspitanju definisano kao neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva) u odnosu na lice ili grupe lica, kao i na članove njihovih porodica ili njima bliska lica na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na njihovim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima.⁵ **Seksualna orijentacija i rodni identitet** su prepoznati kao zaštićena lična svojstva. Sa aspekta zaštite LGBTI osoba, važno je da je ovim pravilnikom propisana zabrana govora mržnje;⁶ zabrana uznemiravajućeg i ponižavajućeg postupanja, u okviru čega je posebno naznačeno da je zabranjeno izlaganje podsmehu fizičkog izgleda, socijalnog porekla, roda, pola, **seksualne orijentacije**, odnosno, bilo kog drugog ličnog svojstva učesnika u obrazovno-vaspitnom procesu,⁷ kao i diskriminacija u oblasti obezbeđivanja bezbednosti dece i učenika.

Nakon pravilnika kojim je bliže uređeno prepoznavanje diskriminacije u obrazovanju, usvojen je **Pravilnik o postupanju u ustanovi u slučaju sumnje ili utvrđenog diskriminatornog ponašanja i vređanja ugleda, časti ili dostojanstva ličnosti,**⁸ kojim je propisano, između ostalog, da je dužnost ustanove da obezbedi uslove za sigurno i podsticajno odrastanje i razvoj svakog učesnika u obrazovanju, zaštitu od svih oblika diskriminacije i ponašanja kojim se vređa ugled, čast ili

4 Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 22/2016

5 Član 2. Pravilnika o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja

6 Član 10. Pravilnika o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja

7 Član 11. stav 1. tačka 3. Pravilnika o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja

8 Pravilnik o postupanju u ustanovi u slučaju sumnje ili utvrđenog diskriminatornog ponašanja i vređanja ugleda, časti ili dostojanstva ličnosti, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 65/2018

dostojanstvo ličnosti i socijalnu reintegraciju diskriminisanog lica i izvršioca diskriminacije, kao i da se preventivnim merama i aktivnostima podiže se nivo svesti i osetljivosti svih u ustanovi i doprinosi stvaranju **nulte tolerancije na sve oblike diskriminacije i diskriminatornog ponašanja i vređanja ugleda, časti ili dostojanstva ličnosti**. Propisano je da su zaposleni naročito odgovorni za svoje izjave i ponašanja kojima se ispoljava i promovira diskriminatorno ponašanje, stereotipi, predrasude i netolerancija prema pripadnicima manjinskih i osetljivih društvenih grupa, kao i da su svi učesnici u obrazovanju obavezni da: uvažavaju i poštuju ličnost i nacionalni, polni, verski, rodni, seksualni i sve druge aspekte identiteta učesnika u obrazovanju; poštuju pravila ustanove koja se odnose na zabranu diskriminacije i diskriminatornog ponašanja i principa jednakih mogućnosti; aktivno učestvuju u aktivnostima koje se ostvaruju u ustanovi - odeljenskoj zajednici, učeničkom parlamentu i organima i telima, a koje su usmerene na prevenciju diskriminacije i diskriminatornog ponašanja; svojim ponašanjem ne podstiču, ne pomažu, ne izazivaju, ne doprinose vršenju diskriminacije i vređanja ugleda, časti ili dostojanstva ličnosti. I ovim pravilnikom je propisana obaveza ustanove da ima usvojen program prevencije diskriminatornog ponašanja i vređanja ugleda, časti ili dostojanstva ličnosti, kao i obaveza uspostavljanja tima za zaštitu od diskriminacije, nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja.

U delu koji se odnosi na intervenciju, propisano je da se u ustanovi interveniše u slučajevima sumnje ili utvrđenog vređanja ugleda, časti ili dostojanstva ličnosti i diskriminatornog ponašanja iz rasističkih, seksističkih, **homofobičnih**, ksenofobičnih, islamofobičnih, antisemitskih, anticiganističkih ili drugih oblika diskriminatornog ponašanja prema licu, a naročito mlađem, slabijem, sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, prema **rodnom identitetu**, polu, **seksualnoj orijentaciji**, rasi, boji kože, verskoj i nacionalnoj pripadnosti, jeziku, imovnom stanju, socijalnom i kulturnom poreklu i drugim i pretpostavljenim ili stvarnim ličnim svojstvima. Određena diskriminatorna ponašanja su objašnjena u samom pravilniku, između ostalog, definisano je da **homofobija i transfobija** podrazumevaju strah, mržnju i netoleranciju prema LGBTI osobama i prema svakom ponašanju koje je izvan okvira rodnih uloga.

Radi preduzimanja odgovarajućih mera i blagovremenog reagovanja na rizike od diskriminatornog ponašanja učesnika u obrazovanju, sačinjava se **matrica za procenu nivoa diskriminacije**, tako što se uočeno diskriminatorno ponašanje svrstava se u jedan od tri nivoa diskriminatornog ponašanja, u zavisnosti od: 1) uzrasta učesnika u obrazovanju; 2) intenziteta, trajanja i učestalosti diskriminatornog ponašanja; 3) oblika i načina diskriminatornog ponašanja – uznemiravanje i ponižavajuće postupanje i 4) posledica diskriminatornog ponašanja. Treba ukazati da je veoma pozitivno što je među primerima teških oblika diskriminacije navedeno: ispisivanje rasističkih, ksenofobičnih, antisemitskih, antiislamskih, **homofobičnih**, seksističkih poruka ili simbola na objektima ustanove ili u njenom neposrednom okruženju (govor mržnje), **pozivanje na nasilje prema pripadnicima LGBTI populacije** putem društvenih mreža (homofobija), kao i organizovanje neformalne grupe radi slanja pretećih ili uvredljivih rasističkih, nacionalističkih, ksenofobičnih, antisemitskih, antiislamskih, **homofobičnih**, seksističkih poruka licima koja pripadaju određenoj društvenoj grupi (udruživanje radi diskriminacije).

Iz kratko predstavljenih podzakonskih akata može se zaključiti da je pravni okvir koji se odnosi na prevenciju i zaštitu od diskriminacije i nasilja u obrazovnom sistemu poslednjih godina bitno poboljšan. Veoma je pozitivno što je diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta eksplicitno uključena u podzakonska akta, kao i to što su u okviru objašnjenja pojedinih oblika diskriminacije dati primeri diskriminacije LGBTI osoba. To je veoma dobra polazna osnova za ostvarivanje principa nulte tolerancije na diskriminaciju i nasilje u obrazovnom sistemu, ali je neophodno dosledno sprovoditi ove odredbe u praksi. Da bi se to ostvarilo, a imajući u vidu brojne dokumente kojima su ova pitanja regulisana, neophodno je raditi na daljoj edukaciji svih učesnika u obrazovanju, posebno zaposlenih i učenika, uz uključivanje što šireg kruga relevantnih aktera iz zajednice.

PREPORUKE

- Sa ciljem poboljšanja prevencije i zaštite od diskriminacije i nasilja prema LGBTI osobama u obrazovnom sistemu, potrebno je zagovarati za punu primenu podzakonskih akata koja su usvojena prethodnih nekoliko godina. U tom smislu, potrebno je raditi na informisanju i povećanju senzibiliteta u vezi sa preprekama i izazovima sa kojima se LGBTI deca i mladi susreću u obrazovnom sistemu. Ovom cilju mogu da doprinesu mnoge aktivnosti, kao što su:
 - Javni događaji (razgovori&diskusije) u zajednici, posebno u mestima u kojima se desio slučaj diskriminacije ili nasilja prema LGBTI populaciji u obrazovnom sistemu. Na ove događaje je potrebno pozvati što širi krug relevantnih aktera u zajednici.
 - U saradnji sa učeničkim parlamentima, bilo bi dobro organizovati radionice/pričaonice/živu biblioteku u školama.
 - U saradnji sa savetima roditelja, bilo bi dobro organizovati sastanke/radionice na temu položaja LGBTI dece i mladih, uz informisanje o zakonodavnom okviru i trenutnoj situaciji u toj lokalnoj zajednici i na nacionalnom nivou.
 - Motivisati lokalne medije da više pišu o temama koje se tiču LGBTI dece i mladih u obrazovnom sistemu.
- Imajući u vidu da su podzakonska akta koja se odnose na diskriminaciju i nasilje novijeg datuma, neophodno je obezbediti obuke za sve aktere u obrazovnom sistemu, koje bi uključile teme o diskriminaciji i nasilju prema LGBTI deci i mladima. Obuke treba da sadrže deo koji se odnosi na razumevanje položaja LGBTI osoba u Srbiji (stereotipi, predrasude, stigmatizacija), primere iz prakse, kao i povezivanje sa zakonskim i strateškim okvirom i primenom podzakonskih akata. Ove obuke je potrebno akreditovati kod Zavoda za unapređenje obrazovanja i vaspitanja (sledeći

krug akreditacije je 2021. godine) i najbolje je to uraditi u okviru šire teme koja se odnosi na diskriminaciju i/ili nasilje u obrazovnom sistemu, u partnerstvu sa drugim organizacijama i/ili ekspertima/kinjama. Akreditovana obuka bi trebalo da bude otvorena za sve zaposlene u obrazovnom sistemu, ali treba je kreirati tako da bude posebno interesantna timovima za zaštitu od diskriminacije, nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja. Između ostalog, to podrazumeva unapređivanje njihovih kompetencija za preventivni rad, blagovremeno uočavanje, prepoznavanje, reagovanje na diskriminaciju, nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje. Važno je da obuka obuhvati i praktične aktivnosti, te da se ponude predlozi rešenja za organizovanje preventivnih aktivnosti u ustanovama, kao i načini informisanja o sadržajima, merama i aktivnostima za sprečavanje i zaštitu od diskriminacije i nasilja u ustanovi. Takođe, može se ponuditi podrška za izradu godišnjeg programa zaštite od diskriminacije i nasilja, kao i smernice za izradu analize stanja u ostvarivanju ravnopravnosti i jednakih mogućnosti, u sklopu obaveze ustanove da kontinuirano prati efekte programa za sprečavanje diskriminacije i nasilja.

- Pripremiti obuku u partnerstvu sa drugim organizacijama i/ili ekspertima/kinjama i/ili institucijama iz sfere obrazovanja (npr. ZUOV, strukovna udruženja zaposlenih u obrazovanju) i zagovarati da obuka bude na tzv. ministrovnoj listi obuka, odnosno, programa od javnog interesa koje rešenjem odobrava ministar. Cilj programa se može uklopiti u temu stvaranje tolerantne i nediskriminativne sredine za učenje i razvoj svakog pojedinca, zaštite od nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i diskriminacije, prepoznavanje bezbednosnih rizika i reagovanje na njih.

